

Фауна печер України

за редакцією Ігоря Загороднюка

Київ — 2004 — Kyiv

УДК: 59(477)

Фауна печер України / За редакцією І. Загороднюка. — Київ, 2004. — 248 с.
(Серія: Праці Теріологічної Школи, випуск 6).

Розглянуто особливості печерних регіонів та умов існування біоти у підземеллях. Проаналізовано рівень розвитку спелеобіологічних досліджень в Україні, особливості використання печер і стан їх охорони як місць оселення унікальної біоти. Представлено нариси систематичні групи, що є типовими мешканцями печер, у тому числі нематод, ракоподібних, павуків і кліщів, різних груп комах, амфібій, птахів і ссавців. Представлено анований список печер, найважливіших для включення в екомережу, повний список печерної фауни та бібліографію щодо спелеофауни.

Cave fauna of Ukraine / Edited by I. Zagorodniuk. — Kyiv — 2004. — 248 p.
(Series: Proceedings of the Theriological School, volume 6).

Issue includes the descriptions of the separate systematic groups of the cavernicole animals in Ukraine. This reviews has been prepared by the zoologists, who has most large practice in the investigations of some animal groups, among them there are: nematodes, crustaceans, spiders and mints, different insects, amphibians, and mammals. Annotated list of main caves, list of speloefauna and general bibliography about speleofauna are presented.

Рецензенти:

Монченко Владислав Іванович, академік НАН України, доктор біологічних наук, професор Інституту зоології імені Івана Шмальгаузена НАН України, Київ.

Різун Володимир Богданович, кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник Державного природознавчого музею НАН України, Львів.

- © Національний науково-природничий музей НАН України, 2004
- © Українське теріологічне товариство, 2004
- © Українська спелеологічна асоціація, 2004
- © Катерина Герус, 2004: обкладинка
- © Ігор Загороднюк, 2004: ідея, впорядкування, редагування, верстка
- © Г. Амеличев, В. Аністратенко, Н. Атамась, А. Башта, О. Бобкова, Р. Варгович, О. Годлевська, О. Головачов, І. Дикий, В. Домашлінець, К. Євтушенко, І. Загороднюк, С. Заблудовська, Ю. Зізда, В. Коржик, В. Мисюк, О. Монич, Я. Недря, Я. Петрушенко, В. Покинйчереда, Т. Постава, Б. Рідуш, І. Скільський, В. Тищенко, М. Шквиря, 2004

ISBN 966-02-0692-5
ISBN 966-02-3635-2 (Випуск 6)

Видання здійснено за сприяння Офісу радника з питань сільського господарства при Амбасаді Королівства Нідерландів у Києві та Українського центру охорони кажанів

**Світлій пам'яті
відомого українського спелеобіолога,
теріолога, палеонтолога, професора
Костянтина Адріановича Татарінова
присвячується**

Професор Кость Татарінов

Костянтин Адріанович Татарінов (1921–2002) — один з найбільш відомих природознавців України, праці якого широко цитуються зоологами і спелеологами, неонтологами і палеонтологами. Він працював в класичних університетах, педагогічних і медичних інститутах, писав наукові монографії і підручники, жив Києві, Кам'янці-Подільському, Львові, був прекрасним таксидермістом і письменником. Все це було в житті однієї людини, яка особливу увагу приділяла дослідженню печер, їх фауни і охорони.

Три чверті століття — чималий термін, щоб пережити страхіття голодності і холод Другої світової, важкі роки відбудови і радість творення всього, що складало сенс його життя — педагогіки і науки, природознавчого і власного музею. Життєвий шлях науковця починається з міста Ростов (1921), а у 1923–1941 рр. продовжується у Києві, де 1938 р. він стає студентом Київського університету, але з початком війни в Україні продовжує навчання в Майкопі, де знаходився в евакуації університет. Звідти ж відбув до мінометних частин («Катюш») і пройшов важкі дороги війни Криму, Західної України, Угорщини, Чехії, Німеччини та Польщі.

Повернення до цивільної праці (1947) стало початком інтенсивної науково-педагогічної діяльності, значна частка якої припадає на роботу у львівському Природознавчому музеї АН України. Протягом наступних 12 років займався створенням біогруп, збиранням колекцій викопних хребетних, випуском за матеріалами кандидатської дисертації своєї першої монографії «Звірі західних областей України». Робота викладачем та завідувачем зоологічної кафедри Кременецького педагогічного інституту (1958–1963) розкрила викладацький і дослідницький талант Костя Адріановича. За недовгі 5 років ним організовано щорічні виїзні польові практики студентів-біологів, створено колекції шкірок птахів і ссавців, розгорнуто спелеозоологічні дослідження, видано підручники «Хрестоматія з зоології» та «Зоологія хребетних», низку статей про викопних птахів, дрібних ссавців та дельфінів Поділля.

Повернення до Львова у 1963 р. стало продовженням педагогічної праці у Лісотехнічному інституті, заснування спеціалізації «Біологія лісових птахів, звірів та мисливознавство». Подальші дослідження фауни неоген-антропогенових хребетних Поділля і Прикарпаття завершилися захистом докторської дисертації (1970 р.), отриманням професорського звання та кафедри біології Львівського медичного інституту (1973).

Нова робота ознаменувалась новим Зоологічним музеєм, новою хвилею організаторської роботи (Мала академія наук), продовженням подорожей та поповненням мисливського досвіду, авторською участю у зведеннях «Заповідники України и Молдавии» (1987), «Рациональне ведення мисливського господарства» (1987). 3 лютого 1986 р. — повернення до Львівського лісотехнічного. Весь час Кость Андріанович був колектором зоологічних матеріалів і з любов'ю займався впорядкуванням колекцій. Ті, хто мав честь побувати в його оселі та власному зоологічному музеї, надовго запам'ятають той особливий стан дотику до безцінного наукового знання: кожна книга, кожний зразок розповідали про бескінечні мандри, унікальні факти і гіпотези. 2000 року вийшла книга життя «Пізнокайнозойські хребетні заходу України».

За півстоліття творчої наснаги Костянтин Адріанович видав близько 260 друкарських аркушів популярно-наукових та навчально-методичних праць, тобто понад 6 тисяч друкованих сторінок, в їх числі посібники, довідники, зведення, підручники, путівники, енциклопедичні та суто наукові статті, які прочитали та на яких вчилися десятки тисяч майбутніх викладачів і науковців України. Кость Адріанович підготував близько 800 публікацій, у тому числі три монографії, взяв участь у підготовці понад 10 монографічних зведень, 13 науково-популярних та 12 учбово-методичних книжок, серед яких повновагом зведення «Звірі західних областей України», «Хребетні заходу України», підручник та хрестоматія із зоології хребетних, підручники і довідники з мисливствознавства.

Визначне місце у творчому спадку професора посідають праці спелеологічного спрямування, насамперед, про печери Поділля, їх викопну і сучасну фауну. Тільки в цьому зведенні цитовано 25 праць Костя Адріановича. Серед найвідоміших його спелеобіологічних праць згадаємо «Пещеры Подольи, их фауна и охрана», «Пещерные захоронения плиоценовых и антропогеновых позвоночных в западных областях Украины», дисертацію «Фауна неогеновых и антропогеновых позвоночных Подольи и Прикарпатья, ее история и современное состояние» та згадану вище останню книгу — «Позднекайнозойские позвоночные запада Украины» (2000). Працездатність і талант цього дослідника були безмежними.

За довге, цікаве та насичене подіями життя його можна було зустріти у віддалених куточках колишнього Радянського Союзу, Північної Африки, Центральної Америки, Західної Європи. Все життя — зоолог, палеонтолог, викладач, письменник, мандрівник. Приклад для всіх нас.

Ігор Загороднюк, Ігор Дикий

Зміст

Передмова редактора.....	8
Розділ 1. Печери як середовище існування біоти	9
1.1. Бернська конвенція та підземні середовища існування.....	10
1.2. Печери як середовище існування.....	14
1.3. Наукові дослідження у печерах	21
1.4. Використання печер: спелеотуризм та спелеологія	23
1.5. Стратегія охорони підземель.....	26
1.6. Охорона печер та системи захисту їх входів	30
1.7. Особливості спелеофауни і поняття спелеобіонтів.....	33
Розділ 2. Головні систематичні групи безхребетних.....	41
2.1. Нематоди (Nematoda).....	42
2.2. Молюски (Mollusca).....	45
2.3. Ракоподібні (Crustacea).....	47
2.4. Ногохвістки (Collembola).....	53
2.5. Жуки (Coleoptera).....	59
2.6. Павуки (Aranei).....	64
2.7. Кліщі (Acari): вільноживучі та ендопаразити	69
2.8. Кліщі (Acari) — паразити печерних ссавців	73
2.9. Маловивчені групи печерних безхребетних	76
Розділ 3. Огляд систематичних груп хребетних	80
3.1. Земноводні (Lissamphibia).....	81
3.2. Птахи (Aves) в підземеллях заходу України.....	85
3.3. Птахи (Aves) у підземеллях Криму.....	87
3.4. Кажани (Chiroptera).....	90
3.5. Хижі ссавці (Carnivora).....	96
3.6. Гризуни (Glires).....	99
3.7. Хребетні у складі викопних троглофаун	102

Розділ 4. Ключові підземні місцезнаходження фауни.....	117
4.1. Печери як об'єкти заповідного фонду.....	118
4.2. Кримський півострів як печерний регіон.....	126
4.3. Опис печер Гірського Криму	131
4.4. Підземелля Західного Поділля.....	144
4.5. Печери Львівщини і Прикарпаття.....	153
4.6. Печери Буковини.....	158
4.7. Печери і штольні Закарпаття та їх фауна.....	169
Розділ 5. Довідкові матеріали.....	180
5.1. Тлумачний словник біоспелеолога	181
5.2. Критерії цінності печер за біотичною компонентою	188
5.3. Контрольний список печерної фауни України	191
5.4. Бібліографія щодо спелеобіології в Україні	217
5.5. Рекомендація № 36 (оригінал).....	240
5.6. Довідки про авторів.....	245
Подяка	247

Передмова редактора

Згідно з Пан-Європейською стратегією охорони довкілля до природних цінностей віднесено біологічне і ландшафтне різноманіття. Печерні комплекси являють собою не лише унікальні підземні порожнини з водотоками і озерами, сталактитами і кристалами. Тут існує життя і мешкають унікальні групи організмів, а деякі з них зустрічаються винятково в печерах, тобто є троглобіонтами. Добре відомі усім кажани і протеї далеко не вичерпують переліку систематичних груп троглофілів і троглогонтів. Тут мешкають представники більшості типів, і звідси описано чимало ендемічних і винятково печерних груп, у тому числі нематод і аннелід, ракоподібних і молюсків, павуків і комах, тут знаходять притулок різноманітні хребетні.

Печери та їх біота являють собою тонко організовану природну систему, яка є дуже вразливою. Людина вийшла з печер, проте зараз її знову тягне туди. Підземелля привертають увагу дослідників, вони стали місцем паломництва спелеоклубів, набувають розвитку спелеотуризм і спелеотерапія, прогресують ідеї господарського використання підземель. Дія антропогенного впливу посилюється, і стан підземних природних комплексів останніми роками погіршується у зв'язку з порушеннями гідрології, незадовільним станом суміжних наземних екосистем, посиленням рекреаційного навантаження на печери, біологічним забрудненням печерних ценозів тощо.

Подібних видань в Україні не було, і це — перша спроба узагальнити дані про стан печерних біот України, оцінити рівні їх фауністичного багатства і перспективи включення печер до національної екомережі. Ця ідея, запропонована Українським центром охорони кажанів (УЦОК), 2001 року підтримана Управлінням біоресурсів Мінекології України і Посольством Королівства Нідерланди в Україні. Успіх цього видання залежав від активної участі двох груп колег — зоологів з УЦОК і особисто Лени Годлевської і Ярослава Петрушенка і спелеологів з Української спелеологічної асоціації (УСА) та особисто Роберта Варговича і Богдана Рідуша. Величезну допомогу при підготовці книги надали Тетяна Кордон, Марта Миголинець та Юлія Зізда. Сподіваюсь, що це видання стане новим проривом у галузі біоспелеології.

Ігор Загороднюк, голова УЦОК